

РЕЦЕНЗИЯ

от професор д.н. Румен Иванов Кънчев, катедра „Политически науки и национална сигурност, ПУ „П. Хилендарски“

на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „доктор“ по: област на висше образование 3. Социални, икономически и правни науки. Професионално направление: 3.3. Политически науки. Докторска програма: Политически науки

Автор: Вероника Георгиева Преждарова

Тема: Еволюция на суверенитета в условия на четвърта индустриална революция

Научен ръководител: доцент д-р Стойчо Петров Стойчев, СУ “Св. Климент Охридски”

1. Общо описание на представените материали.

Със заповед № РД – 21 - 2133 от 14.12. 2022 г. на Ректора на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ (ПУ) съм определен за член на научното жури за осигуряване на процедура за защита на дисертационен труд на тема „Еволюция на суверенитета в условията на четвърта индустриална революция“ за придобиване на образователната и научна степен „доктор“ в област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки: професионално направление 3.3. Политически науки; докторска програма Политически науки. Автор на дисертационния труд е Вероника Георгиева Преждарова, докторантка в задочна форма на обучение към катедра „Политически науки и национална сигурност“ с научен ръководител доцент д-р Стойчо Петров Стойчев от СУ “Св. Климент Охридски”.

Представеният от Вероника Георгиева Преждарова комплект материали на хартиен носител е в съответствие с Чл. 36 (1) от Правилника за развитие на академичния състав на ПУ и включва следните документи: молба до Ректора на ПУ за разкриване на процедурата за защита на дисертационен труд; автобиография в европейски формат; протокол от катедрения съвет, свързан с докладване готовността за откриване на процедурата и с предварително обсъждане на дисертационния труд; дисертационен труд в общ обем 248 страници, от които 215 страници дисертационен текст, 33 страници литература; автореферат на български език в обем 32 страници; автореферат на английски език в обем 32 страници; списък на научните публикации по темата на дисертацията; копия на научните публикации; списък на забелязани цитирания; декларация за оригиналност и достоверност на приложените документи; справка за спазване на Национални минимални изисквания за придобиване на образователна и научна степен „доктор“ в област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки; професионално

направление 3.3. Политически науки, докторска програма Политически науки. Докторантът е приложил така също два (2) броя студии и четири (статии). Нямам бележки и коментар по представените документи.

2. Кратки биографични данни за докторанта

Вероника Георгиева Преждарова е родена на 1 октомври 1990 година в гр. Пазарджик. Завършва професионална гимназия по икономика и мениджмънт в родния си град, след което следва в Университет за национално и световно стопанство (София) като се дипломира като „бакалавър по политическа икономика“ (2014 г.). През 2015 г. получава степен „магистър по политикономия и креативна икономика“ (УНСС, София). В периода 2016 - 2017 година е студент по специалност „руски език“ в Российский экономический университет имени Г. В. Плеханова, катедра „Руска филология“. През 2021 г. е зачислена като задочен докторант в катедра „Политически науки и национална сигурност“ на ПУ „П. Хилендарски“.

3. Актуалност на тематиката и целесъобразност на поставените цели и задачи

Актуалността на представения докторантски труд не подлежи на съмнение. Вероника Преждарова е посветила изследването си на важен, все още недостатъчно изследван и перспективен от теоретична гледна точка феномен и процес – четвъртата индустриална революция. Поставените цели и задачи на изследването отговарят на темата.

4. Познаване на проблема

Общото ми впечатление е, че докторантката е обработила огромно количество литература по проблема, осмислила е част от посочените в литературата 393 източника и в същото време е направила опит да представи собствена интерпретация на проблемите, свързани с развитието на четвъртата индустриална революция. Разбира се, в отделни части на дисертационния текст при позоваването на такива влиятелни теоретици като Фернанд Бродел, Карл Маркс, Мишел Фуко, Хегел, в оценките, дадени за постмодерната философия и отделни нейни представители и други се усеща фрагментарно и нарочно подчинено на тезата на доктората интерпретиране на техните теории. Последното обаче само частично е повлияло на цялостното разбиране на Преждарова за тези автори и техните теории. Затова мисля, че докторантката познава изследвания проблем, на който е посветила своя научен труд.

5. Методика на изследването

Писането на докторат е първата сериозна творческа работа на всеки начеващ учен. Същевременно, творческата работа, особено в хуманиталните науки, е строго индивидуална и всеки автор търси по собствен и в този смисъл уникален начин отговора на теоретичните и

практически изследователски проблеми, които си поставя. От тази гледна точка намирам избраната методика адекватна, в общи линии, на изследователските задачи и цели. Разбира се, възможни са и други подходи, в контекста на по-модерни теоретични парадигми, формирани от други, по-влиятелни теоретични школи и направления. Но крайният избор е винаги на онзи, който пише и това негово право не бива да се оспорва.

6. Характеристика и оценка на дисертационния труд

Дисертационният труд на докторант Вероника Преждарова се състои от Увод, Първа, Втора и Трета глави и Заключение. Първа глава е посветена на еволюцията на суверенитета и циклите на суверенитета. Предварително докторантката е очертала полето на т.нар. цикличност на капитализма. Суверенитетът е дефиниран като "върховна държавна власт, която осигурява независимост на държавата, самостоятелност и право да води собствена външна политика" (Дисертацията, с. 16). Тук е посочено и, че циклите на суверенитета се променят качествено, като "при всеки един от циклите суверенитетът приема нови характеристики" (Д., с.16). В тази връзка прави добро впечатление твърдението на докторантката, че при всеки нов цикъл се раждат нови социални институции, което променя и характера на управление на държавата. Иначе казано, всеки нов цикъл променя ... структурата на властта. Въведен е холистичния подход, който е използван в анализа, като вярно е посочено, че това е необходимо, за да бъдат анализирани "синкретично политически, икономически, социални и културни процеси".

Централно ядро на глава първа е предложената от автора концепция за четири цикъла на суверенитета. Те са : (1) държавен суверенитет; (2) народен суверенитет; (3) национален суверенитет; и (4) цифров суверенитет. Според Преждарова суверенитетът като преминава през държавен, народен и национален навлиза в четвъртия цикъл, обозначен като цифров суверенитет. Тук е важно да обърнем внимание на две теоретично важни неща. *Първо*, сполучливото твърдение в дисертацията, че фактически като понятие суверенитетът притежава същностни черти на всички негови цикли. "Те съществуват едновременно в понятието за суверенитет, като изменят характера му на всеки следващ цикъл" (Автореферат, с. 16). *Второ*. В глава първа на развиваната от докторантката концепция е въведен още един елемент, който е и ключова теза на дисертацията, а именно: "вълните на цикъла на суверенитета и на капитализма са обратно-пропорционално свързани, което означава, че когато единият цикъл се намира във възходяща позиция на определена вълна на развитието си, то позицията на вълната на другия ще бъде в низходяща позиция и обратно" (Д., с.28). Главата изследва четирите суверенитета. Заключителният трети параграф на първа глава е посветен на

анализа на суверенитета и капитализма в условията на глобализацията и последиците за държавата и обществото от тези процеси. Интересен е анализът на неправителствените и междуправителствените организации, ролята на транснационалните корпорации в условията на глобализацията и различни влиятелни международни институции като НАТО, МВФ, ООН и други. Заслужава положителна оценка опитът циклите на капитализма и суверенитета да бъдат представени графично и като еволюция. В представените графики като координатна система на страниците: 70, 71 и 72 обаче няма вертикална ос. Циклите са разположени само хоризонтално, по остта на времето. Тоест, не е ясно кои са критериите за цикличност. Те би трябвало да бъдат изразени с втора ос на координатната система, примерно перпендикулярна на остта на времето. Първа глава завършва с допълнение към изходното определение на суверенитета, който вече е дефиниран с резултатите от направения анализ, а именно: суверенитетът в основата на който стои държавната власт "постоянно еволюира във времето и пространството, обхващайки в рамките на качествените си спираловидни скоци на развитие нови обекти, субекти и пространства" (Д., с.72).

Глава втора е посветена на четвъртата индустриална революция. Нейната цел и теоретичен фокус е изследването на суверенитета в условията на четвъртата индустриална революция. Анализирани са първата, втората и третата индустриални революции с тяхните най-важни отражения върху обществото. На специален анализ е подложена четвъртата индустриална революция, която " трансформира обществото в цифрово"(Д., с. 83). Посочено е, че основното отличие на четвъртата индустриална революция е синергията между технологията и човека, която превръща физическите и биологични данни в цифрови (Д., с. 84). Много силно авторът се опира на работите на Клаус Шваб, на книгата на Кевин Кели ("Да разберем 12-те технологични сили, които ще формират бъдещето ни", 2016 г.), работите на Кай - Фу Ли върху природата на изкуствения интелект (ИИ). Представени са накратко и другите ключови технологии на четвъртата индустриална революция като 3Д принтер, квантов компютър, дрон, автономни автомобили, графен и пр. Важен елемент на тази глава е дефинирането на признаците, по които държавите се обединяват в международни организации, за да реализират цифровите си суверенитети. Те са икономически, регионални и културни.

Третият и заключителен параграф на тази глава изследва защитните механизми на държавите в цифровото пространство. Известно е, че цифровият суверенитет все още няма международно призната легитимност, тоест не е включен в националните конституции или в международното право. Това увеличава хаотичността при възприемането, дефинирането и противодействието на атаките в цифровото пространство. Като изследва суверенитета в цифровото пространство дисертанта дефинира четири цикъла на суверенитет. Първият е

свързан със защитата на гражданите и техните персонални данни, вторият – със обезпечаването на суверенитет на бизнеса, третият цикъл е свързан с "цифровата хегемония на САЩ" (Д., с.102) и четвъртият е онзи суверенитет, който се формира от такива междуправителствени организации като ЕС, БРИКС, НАТО. Анализирани са два метода за обезпечаване на информационния суверенитет. Първият от тях представлява системата от технически, културни и идейни средства за неутрализация и в литературата е известен като "информационен щит". Докторантката декомпозира този метод посредством седем елемента. Вторият метод, т.нар. информационен меч Преждарова дефинира като атакуващ и активен трансформационен инструмент на държавата. В дисертацията прецизно и с познаване на ситуацията са дефинирани най-важните инструменти на държавната политика на информационен меч. Мисля че тук в дисертационният труд е налице успешно преминаване от технологично ниво на анализ към политическо и философско-социологическо ниво, като за целта са дефинирани инструментите на политиката, посредством които фактически се реализира самият информационен суверенитет. Тези инструменти на държавата са политически и управленски: системата за пропаганда и медиите; развитието на националната култура, разпространението на определени държавни идеологии очевидно отразяващи нейните национални интереси, утвърждаване на положителен имидж на държавата и др. Намирам тази част от анализа особено плодотворна поради разкриването на начина, по който съвременната държава е в състояние да противодейства на заплахите за нейната национална сигурност в цифровото пространство.

Тази глава завършва с дедукцията на група категории, които авторът смята, че са релевантни за анализа на феномените в цифровото пространство. Така на сцената излизат такива категории като: цифров авторитаризъм, цифрова анархия, цифрова държава, цифров капитализъм, неосоциална държава, цифров комунизъм, цифров ляв анархизъм и др. Тези понятия, според моето скромно мнение, в тяхната теоретично обработена и развита система биха могли да послужат като основа за построяването на специфична политическа теория на четвъртата индустриална революция. Построяването на такава теория би имало силен евристичен заряд и би било изключителен принос в разбирането на процесите, които протичат в пространство–времето на четвъртата индустриална революция.

Трета глава на дисертацията анализира българския и руския опит по изграждане на стратегии по киберсигурност. Констатирано е че РФ е с по-високо на развитие на политиката си по внедряване на цифров суверенитет. Също така са анализирани САЩ и Китай и изведен изводът, че като притежаващи най-много цифров офанзивен потенциал те използват същия, за съперничеството си за налагане дигитален контрол върху човечеството. В общи линии

анализът тук е коректен и нямам сериозни бележки или коментари към тази заключителна глава на доктората.

7. Приноси и значимост на разработката за науката и практиката

Мисля, че има няколко важни приноса, които следва да се посочат. Първо, предприет е опит за анализ на много сложен и все още с ненапълно ясни параметри феномен на световната сцена. Точно как ще развие глобализацията през следващите години ние не знаем. Това ни задължава да бъдем много предпазливи относно изводите си за началния етап в който се намира този процес днес. Второ, изследвана е ролята на цифровия суверенитет в съвремеността. Трето, направен е опит за изследване на цифровия суверенитет паралелно на България, РФ, ЕС.

8. Преценка на публикациите по дисертационния труд

Запознах се с приложените към документите публикации на Вероника Преждарова. Мога да заявя, че: (1) те отговарят изцяло на темата на дисертационния труд; (2) отразяват постиженията на докторската работа; (3) в определен смисъл приложените публикации са апробация на част от тезите развити в доктората; (4) няма съмнение, че публикациите принадлежат на автора на дисертацията.

9. Лично участие на докторанта(ката)

Мисля, че докторантката Вероника Преждарова е работила самостоятелно. В този смисъл формулираните приноси и получени резултати са нейна лична заслуга.

10. Автореферат

Рефератът е пълен и отразява вярно написаното в дисертационния текст. Отговаря на изискванията на съответните нормативни документи. Бележки към реферата нямам.

11. Критични забележки и препоръки

Критичните ми бележки могат да бъдат представени в четири групи. В бъдещата си работа докторантката може да се съобрази, но има право и да не се съобрази с тях.

(1) теоретико-методологични

Допуснати са две по-важни теоретични грешки. *Първата* е свързана с авторитетите в съвременната ни епоха. Ще дам пример с т.нар. Световен икономически форум в Давос. Неговият президент през последните години пише нашироко и в обемисти томове научно-популярни книги, с лекота обявява цели нови периоди в историята, до които в скоро време ще дос-

тигне човечеството. Неговите книги, поне на мен, ми приличат донякъде на трудовете на френските философи – утописти от 18 век. Нито една от техните идеи не се сбъдна, въпреки че мечтите им бяха много красиви, морални и поднесени на обществото по най-добрия начин. Политологичната наука (и не само тя, а всяка наука !) затова е наука, за да може критично и от позицията на аргументирана критика и научен теоретичен анализ да осмисля реалността. Иначе казано, ние като учени трябва да сме много внимателни и абсолютно коректни от теоретична гледна точка, за да можем да не се подведем под полу-научните мечти, които винаги са нещо хубаво, но рядко се сбъдват, поне в човешките общества. Лично аз силно се съмнявам в голяма част от хипотезите относно близкото бъдеще на човечеството издигнати в трудовете на този автор.

Второ. Нито едно теоретично направление, колкото и влиятелно да е то не бива да се приема за вечно, а истините, които са формулирани в неговите идеи, теории и концепции за абсолютни истини. Истините и теорията са конкретни и съществуват като такива в точно определени пространство и време. (Разбира се, абсолютни могат да бъдат само най-общите философски понятия за света: категориите „битие“, „мислене“, „пространство“, „време“, „материя“, „енергия“ и пр.). В тази връзка не мога да се съглася с интерпретацията на Маркс от докторантката като едва ли не мислител, който е дал вече решението на редица проблеми, които днес съществуват, включително свързани с четвъртата индустриална революция.

(2) **недостатъчно добро познаване на водещи философски, социологически и политологични направления, школи, теории, концепции и автори**, чиито имена и идеи се използват при анализа. Най-широко разпространения пример в това отношение е честото причисляване на големия френски историк от школата „Анали“ към неомарксизма. „Анали“ не е нито марксистка, нито неомарксистка школа. „Анали“ не принадлежи към лявата теоретична мисъл, напротив, второто и третото поколение „Анали“ построиха съвършено различни от марксизма теории за: историята (Ф. Бродел), Средновековието и естетиката на Средновековието (Джордж Дюби), Революцията (Франсоа Фюре), човека, неговият свят и мислене през 16 век (Люсиен Февр) и др. Нито един от големите историци на „Анали“ не е заявявал себе си като марксист. Да не говорим пък за Франсоа Фюре и работите му върху френската революция. Нещо повече, най – бляскавият от тях **Жорж Дюби**, който си отиде от този свят само преди няколко години в едно от най - важните си съчинения **„Трите съсловия и въображаемия свят на феодализма“** (С. 2007) представи концепция за феодализма съвършено различна от марксовата и марксистката философия на историята. Или да вземем самия Фернанд Бродел, когото аз лично високо ценя и също многократно съм цитирал, особено анализите му на цивилизациите

(в „Граматика на цивилизациите“), теоретичната му концепция за структурата на историческото време, която използва във великолепните си анализи за т.нар. средиземноморски цивилизации (има пред вид трудът му: „Средиземно море и средиземноморският свят по времето на Филип II“) и още по-бляскавия му труд „Световното време. Материална цивилизация, икономика и капитализъм, XV – XVIII век“. За да анализира капитализма, историята на капитализма Бродел дефинира специална теория за историята, в чието централно теоретично ядро стои идеята за историческото време, тоест става дума за т.н. история с голяма продължителност (понятието на Бродел е „Longue duree“), или т.нар. „дълги периоди“ в историята, в които бавно, а не взривно или революционно се подготвят и настъпват следващите етапи на историята, без да се „прекъсва“ времето или „траенето“ (Бродел) на историята. Той посочва дори, че взимства отчасти „времето“ от „Структуралната антропология“ на Клод Леви-Строс (виж: F. Braudel. *Ecrits sur L' histoire*). А Леви-Строс няма нищо общо с марксизма или неомарксизма.

(3) прекалено свободно интерпретиране и според мен погрешно на ключови философски понятия, категории, тези, идеи и научни авторитети. Така и не разбрах защо например докторантката е убедена, че първа глава на дисертацията е написана от позициите на Хегел (Д. с.17), докато втората глава от позициите на Маркс (Д., с. 18). Разбира се не мисля, че това е така, но пък, ако беше така, значи е налице сериозно методологическо разминаване в анализа.

Идеите на Николай Кондратиев, Йозеф Шумпетер, дори на Фр. Фукуяма и други са представени прекалено елементарно. Например, когато Фукуяма се провали като теоретик с книгата си „Краят на историята и последният човек“ той осъзна доста бързо какво всъщност е сторил и написа серия от статии, за да дообясни какво е искал да каже в „Краят на историята“. Една от тези набързо написани статии е цитирана в дисертацията на с. 23. Става дума за *Future of History. Can Liberal Democracy Survive the Decline of the Middle class?* Дисертантката посочва, нещо невярно, а именно че Фукуяма с тази статия, цитирам, „утвърждава ролята на Китай като водеща сила на бъдещето“ (Дисертацията, с. 23). Без да се впускам в подробности ще посоча, че Фукуяма е доста далеч и от марксизма, и от неомарксизма и от приписаната му в дисертацията на Вероника Преждарова теза за Китай. Аз познавам лично Франсис Фукуяма. Имах удоволствието да разговарям в продължение на близо час преди 20 години с него на едно събитие в Ню Йорк. Оценките му за Китай са в духа на американската неоконсервативна теория и далеч-далеч от неомарксизма или марксизма . В книгата си „Америка на кръстопът“, базирана върху лекциите му по етика и политология в Йелския университет той анализира детайлно генезисът на републиканската партия на САЩ. И възмущението му е нескривано от факта, че всички теоретици на неоконсерватизма, върху който е изградена съвременната теория

на републиканците са започнали своя път като левичари. Става дума за група млади и многообещаващи интелектуалци, в която влизат Ървинг Кристъл (големият идеолог на републиканската партия), Даниел Бел, Сеймур Мартин Липсет, Натан Глейзер и др. Всички те, посочва Фукуяма, „произлизаха от бедни работнически семейства на емигранти. Те бяха студенти в Градския колеж (Ню Йорк), тъй като елитните университети като Колумбийския и Харвардския бяха недостъпни за тях“. И „студентите от Градския колеж, продължава оценката си Фукуяма, бяха политизирани и привлечени от левите теории“ (F. Fukuyama. *America at Crossroads*, Yale University, 2006. P. 30-31). В Градския колеж са създадени две нелегални ложи проповядващи ляво мислене: в ложа 1 са троцкистите, в ложа 2 - сталинистите. Първото поколение теоретици на републиканската партия започват своята политическа кариера като студенти членувайки именно в една от тези две ложи. Нещо повече, еволюцията на тази група интелектуалци постепенно ги довежда до тежък антикомунизъм. И Фукуяма точно посочва, че именно този антикомунизъм, изразяващ се в рязка и радикална критика на Маркс, Сталин и Троцки, се оказва базовата идеологическа платформа за тяхното отношение към наследството на марксизма и за създаването на първоначалната идеология на републиканците.

(4) Налице, според мен, са **неточности и логически противоречиви твърдения**.

Например, при четенето на текста възниква въпрос за логиката на еволюцията на суверенитета. В дисертацията е посочено, че такава логика е налице и тя се изразява в това, че винаги развитието на капитализма е обратно-пропорционално на еволюцията на суверенитета. Съществува, пише в дисертацията си В. Преждарова „обратнопропорционална връзка между циклите на суверенитета и капитализма“ (с. 8 и други от дисертацията). Тоест, при възход на капитализма имаме деградация на суверенитета. И обратното, когато капитализмът (каквото и да означава понятието „капитализъм“) е в криза, нараства суверенитета. В случая неясните неща са няколко. *Първо*, може би съществуват емпирични (социологически, икономически или др.) индикатори за кризата и възхода на капитализма, както и за кризата и възхода на суверенитета. Кой са те? *Второ*, ако приемем предлаганата от автора дефиниция на категорията суверенитет като „висша държавна власт, която има холистичен характер, но с времето се фрагментира“ (с. 7, Дисертацията); или като „върховна държавна власт, която осигурява независимост на държавата, самостоятелност и право да води собствена вътрешна и външна политика“ (с. 16, дисертацията) възниква въпрос за кризите на социалната система. Когато социалната система например капитализмът от 19 век е в криза не е ли неговия най - логичен ход да увеличи силата на държавата, за да излезе от кризата? Като изследват етапите в развитието на капитализма, учените от американската социологико-историческа школа констатираат, че възходът и залезът на световния хегемон винаги се дължат на възход на силата, с която една

държава разполага , и в същото време, „делегитимацията на властта“ на глобалния лидер винаги е свързана с делегитимация на нейния суверенитет. Тоест, колкото държавната власт е по-силна, толкова по-силен е нейния суверенитет. Това е една от тезите, развивана в трудовете на американската социологико-историческата школа: Дж. Моделски, Дж. Фридман, Б. Джилс, Р. Денмарк (Виж: Robert Denemark, Jonathan Friedman, Barry Gills, and George Modelski. World System History. The Social Science of Long-term Change. Routledge, London and New York, 2000). Също: смисленият и задълбочен труд на Дейвид Уйлкинсън, „Цивилизации, световни системи и хегемонии“. (David Wilkinson. Civilizations, World Systems and Hegemonies. Fundamentals of a civilizations-as-world-systems approach. New York, 2000) и др. Или трудът на водача на социологико-историческата школа Джордж Моделски „Глобализацията като еволюционен процес“, създал собствена теория за цикъла на възход и залез на световен хегемон. Тези изключително влиятелни и педантично написани изследвания са пропуснати от докторанта.

Използвани са серия от понятия като „**цифров фашизъм**“, „**цифров социализъм**“, „**цифров анархизъм**“ и др. които не са научни понятия и би трябвало при въвеждането им да бъдат дефинирани като теоретични понятия или поне да се даде кратко определение на съдържанието им, тъй като те все още не са изведени като теоретични категории в съвременните социални и хуманитарни науки и не представляват част от специализиран научен теоретичен апарат. В случая съществува и друг проблем. Тези понятия, според мен, би било много трудно теоретично да бъдат дефинирани за онзи, който се опита да стори това. Пример от дисертацията: „Първият модел на държавата в рамките на капитализма е цифровият **авторитаризъм**, в рамките на който се включват концепциите за цифров фашизъм, киберфашизъм и цифров тоталитаризъм“ (С.112, Дисертацията). Още по-странно е понятието „**цифров посткапитализъм**“. За него докторантката ни казва, че принадлежи към „групата модели извън рамките на капитализма“, че представлява „*нов тип обществено устройство*“ (к.м., Р.К.) и се „развива след цифровия капитализъм, което е възможно да доведе до качествена промяна на обществото под формата на *цифрово първобитно-общинен строй* (к.м., Р.К.)“. (Дисертацията, с.118). Нещата още повече се усложняват от следващото изречение, в което се казва, че на основата на този „цифрово първобитно-общинен строй“ „се гради *цифровият социализъм* и последващата му фаза – *цифров комунизъм* (к.м., Р.К.)“. (Дисертацията, с. 119). Така, ако тръгнем от първобитно-общинния строй и извървим пет стъпала, като преминем през: робовладелски строй, феодализъм, капитализъм, цифров капитализъм и посткапитализъм достигаем до „цифрово-първобитно-общинен строй“ (Д. с.119). Подобни на посочените са понятията (категориите): „цифров комунизъм“, „цифров ляв анархизъм“ и др. Странно е твърдението на с. 121 от дисертацията относно т.нар. цифров комунизъм, при който човечеството ще бъде свободно: „Когато

роботите, пише Вероника Преждарова, заменят труда, обществото ще бъде свободно“ (Дисертация, с. 121).

Свободата е сложна философска и същевременно етическа категория. Съществуват степени на свобода, свободата е исторически, културно, икономически и пр. детерминирана. И едва ли роботите са онези, които ще донесат абсолютната свобода на обществото, както твърди Преждарова. Нито пък се сещам от какво точно роботите биха могли да освободят човечеството.

12. Познавам много бегло Вероника Преждарова. Въпреки това мисля, че тя е възпитан, широко информиран, амбициозен и приятелски настроен към колегите си човек.

13. Препоръки за бъдещо използване на дисертационните приноси и резултати

При положение, че докторантката реши да отдели още малко време като допълнително поработи върху текста, който е представила мисля, че той би могъл да прерастне в монография. Една такава монография е необходима, тъй като публикациите от български автори върху проблемите на суверенитета в пространството на четвърта индустриална революция не са много.

Заклучение

Като слагам на везната на научната преценка критичните ми бележки към отделни елементи на дисертацията и приносите и оригиналните идеи в доктората мога да заявя, че цялостната ми и крайна оценка на този научен труд е положителна. Посоченото ми дава основание, така също, да предложа на уважаемите членове на научното жури да се присъединят към тази положителна оценка и единодушно да присъдим на Вероника Георгиева Преждарова образователно-научната степен „доктор“, в област на висшето образование 3. Социални, икономически и правни науки; професионално направление 3.3. политически науки.

26 януари, 2023 г.

Рецензент:

професор д.н. Румен Кънчев

(ак. дл., н. ст., име, фамилия)